

Նոյն օրը Վանատան եօթն անգամից եւ Վարժարանին նախկին աշակերտաց կողմանէ հեռագրուեցաւ Վիեննայի Միխիթարեանց Աբրահայր Հ. Արսէն Վ. Այտրեան Արքեպիսկոպոսին, որով երկար կեանք մաղթուեցաւ Գեր. Աբրահայր եւ բարգաւաճումն Վիեննայի Միխիթարեան Միաբանութեան Գեր. Աբրահայրն ալ հեռագրաւ յայտնեց ու բախտացու թիւնն եւ օրհնութիւնը շնորհեց: Կարգադիր մասնախումբը նոյն օրն իրենց ուսուցիչ վարդապետներուն հետ ընտանեբար ծաշեցին, եւ իրենց ուրախութիւնն հին օրերու յիշատակներով համեմեցին:

— Ներքողեանին մէջ յայտնուած վերոյիշեալ անձնական բաղձանքն օրւան հանդիսին թէեւ չէր յարմարեր, սակայն հանդիսականներէն մէկը պէտք եղածէն աւելի կարեւորութիւն տալով նոյնին, շքասեղանէն մեկնելէն ետեւ, վանատան բակին մէկ անկիւնը, քիչ մը յուզեալ շնչոներով յայտնեց իր դժգոհութիւնը, որով դժգոհներու 7—8 ձայն խմբուեցաւ վայրկեան մը: Սակայն վայելութեան մտադրութիւն ընդներու միջամտութեամբ՝ այն վայրկեանական յուզումն անցաւ իսկոյն: Գործն անցած էր սակայն ազգային մէկ քանի աղվականեղիկ թերթերու, որոնց ստուալարացուցումներն ազգին երկու հասարակութեան եւ ոչ մէկ անդամէն հաճութիւն գտան բնականաբար, որով եւ խղճուեցան այդ անվայել ձայները:

Կ. Պոլսոյ մէջ բովանդակ ազգին կողմանէ Վիեննայի Միխիթարեան Միաբանութեան յոյց տրուած այս համակրութիւնը զօրաւոր քաջախելութիւն պէտք է ըլլալ նոյն Միաբանութեան անդամներուն, իրենց արդիւնաշատ գործունէութիւնը շարունակելու եւ առաւել եւս ընդարձակելու:

ՅՂԹԱԳԻՑ

ՈՐՍՈՌՄՆ ԴԵՍԵԿՆԵ ՏԵՅ. ԼԵԶՈՐԻ

Կարանէս լոյս պիտի տեսնէ՝ առթիւ երկերկրամասն յոբելեանիս՝ երկասիրութիւն մը, որ կարծեսք Միխիթարայ յարմարագոյն յուշաձաններէն մին պիտի ըլլայ: Երկիս նպատակն է պարզել հայ լեզուի պատմութեան այլեւայլ չքանները, նկարագրելով նաեւ Միխիթարայ վերանորոգութիւնն, եւ անոր աշակերտաց ձեռք (ի Վիեննա) կատարուած առաւել խորագոյն ուսումնասիրութիւնք՝ լեզուիս հարազատագոյն եւ ոսկեղենիկ դարու կերպարանքն յերեւան հանելով:

Երկասիրութիւնն է Հ. Բերտլէի Վ. Սպենսան, գրեթէ կէս դարու ջանասիրութեան արդիւնք: Գործն ժամանակիս պահանջմանց համեմատ լրացրեալ եւ կատարագործելու համար՝ պէտք եղաւ բազմաթիւ յաւելումնց եւ ձոխացմանց: Երկասիրութեան այլապի ընդարձակութիւն դժբախտաբար արգելք կըլլաւ գործոյն դիտուած ժամանակին լոյս տեսներուն:

Երկու մասի կամ Դպրութեան բաժնուած՝ նպատակ ունի պատկերացընել հայ լեզուի վիճակը՝ նախ նախապատմութեան ժամանակներէն մինչեւ Ե. դարու վերջերը (Անգիր ժամանակ եւ Դպրոց Մարտպալ Ոսկեղենիկ դար լեզուի)՝ եւ երկրորդ՝ Ե. դարու վերջերէն մինչեւ մեր օրերը, կամ՝ մինչեւ Աշխարհաբարի ընդհանուր գրական լեզուի բարձրանալը (Դպրոցը

յիտ Մեքսիկայ, Յուճախոսութիւն, Միջին ռաւիօրէն, Մորթուութիւն Նիլիկեանց, Հասի-
նախոսութիւն, Վերանորոգում (Միլիթարայ)։ Լեզուի պատմութիւն ըլլալով նիւթը՝ ծրա-
գրէն դուրս կը մնար մատենագրութեան պատմութիւնը։ Սակայն իւրաքանչիւր շրջանին
գոնէ համառօտ պատկեր մը կը դրուի ժամանակին մատենագրութեան վրայ։

Մահապատմական կամ «անգիր» ժամանակաց մասին այսօր շատ կարեւոր խնդիրներ
կան լուծելիք։ Նթէ տակաւին կարելի չէ վերջնականապէս վճռել, գոնէ ամփոփ գաղափար
մը տալ պէտք է յազուած խնդիրներուն։ Մահ՝ կարծիքներ հայ ազգի եւ լեզուի ծագ-
ման մասին, Հայք եւ Փոքուն Ասիոյ ազգերն՝ ըստ մարդաբանաց, եւ մանաւանդ՝ Հայք եւ
Հատք (Հեթիթի) ըստ նոր մեկնութեան Հատաց մեհնագրութեանց (Մանէնի)։ Ոչինչ
նուազ կարեւոր է «Փոխազական-Հայական» լեզուի խնդիրը, եւ Հայոց «Թրակեան», տոհմ
մ'ըլլալու կարծիքը (Տոմաշէկ եւն.) որոնց մասին են գլուխներս՝ Թրակեան-Փոխազական
տոհմ եւ Հայք, Լեզու Թրակացոց եւ Հայոց, եւ Լեզու Փոխազացոց։ Դարկով Հայոց
բնակչութիւն եղած Փոքուն Ասիոյ բազմաթիւ ազգաց լեզուի ազգակցութեան խնդիրն,
հեռանալագրութեանց մեկնութիւնն այնչափ վէճերու նիւթ եղած է, եւ յաճախ Հայ լեզուի
Հետ համեմատելու փորձուած (Բուզգէ եւն.) Այս մասին են՝ Փոքր Ասիա եւ Հայք, Լիւ-
կիացիք եւ իրենց լեզուն (բազմաթիւ արձանագրութեանք ծածօթ), Արեւմտեան խումբ
լեզուաց (Կարիացիք, Լիւգացիք, Միւսացիք), Արեւելեան խումբ (Նիլիկեցիք, Գամիլք),
եւ շատ հեռուն գաղթած՝ Ռասայի մէջ՝ Մարուսկացիք եւ իրենց լեզուն։ Հայ հոգոյ վրայ
գտնուած բազմաթիւ բեւեռագիրք նոր ասպարէզ մը բացին։ Ուրարտեանց բեւեռագրու-
թեանց զիւտերը, մեկնութեանց փորձերը, անոնց Դարկութիւնն (ըստ Ասորեստ.) Լեզուն եւ
անոր ազգակցութեան խնդիրը, մանաւանդ Հայերէնի հետ ունեցած կամ կարելի աղբւրս,
Մահապատմական շրջանի վիճակը, ասոնք՝ անտիւ կապուած են Հայ լեզուի պատմութեան հետ։

Այս ամէնը հնաբնական-բանասիրական մասն է։ Բայց լեզուին համար կարեւորա-
գոյն է իւր պատմութիւնը քաղել իւր իսկ ձակոյի դրոշմներէն՝ Իշխանագիրքէն ոգնու-
թեանք։ Հայ լեզուին մասին այլեւայլ կարծիքներն յանգած են որոշ հետեւութեանց, բնիկ
Հայերէնն՝ իրիւս ուրոյն ոտ հնգրիկ-եւր. մայր լեզուի, իւր Ձայնական գրութիւնն են
(Հիւրման եւն.), իւր կրած ազդեցութիւնն՝ բաց ի Փոքուն Ասիոյ դրացիներէն (Ասորեստ.,
Ասորիք, Կաւկաս)։ Սրանեանց ըրած խորին ազդեցութիւնն (Սրանեան մթերք Հայ բա-
ռից)։ Բրիտանական ազդեցութիւնն (Յունաց եւ Ասորաց)։ Մանրամասնութիւնքն աւե-
րորք է յիշել հոս։

Գրի զիւտով կը սխի նաեւ Մատենագրութեան շրջանը։ Գիւտ գրոյն, Սահակ եւ
Մեքսիկայ եւ Նիլիկեացիք Թարգմանիք, Ս. Կարու գրականութեան ընտրեալագոյն լեզուն կը
կացուցանեն այս մասին նիւթը։ Յատկապէս քննութեան առնուած է Ոսկեդարու լեզուն,
անոր ընդհանուր նկարագիրն ու յատկութիւնքն եւ անոր այլեւայլ աստիճանադրութիւնքն
Ա—Դ Դասուց, զոր կը գտնենք Մեքսիկայ Դարոյնի մէջ։ Իւրաքանչիւր Դասուց մատե-
նագրութիւնքն ու թարգմանութիւնքն ուրոյն քննուած են, ամէն մէկուն յատուկ լեզուա-
կան բառացուցակովն ու քերականական ինքնուրուխութեանքն։ Բովանդակ նիկասիրութեան
ընդարձակագոյն եւ կարեւորագոյն մասն է այս, Հայ Դասակաւ լեզուի կամ Ոսկեդարու
շրջանը։ Այս մասէն առնուած է Նիկասիրութեան ընդհանուր խորագիրն ալ՝ «Ուսումն
Դասական Հայ. Լեզուի» (Հայկաբանութեան)։

Ենապայ շրջանները նիւթ են գործոյս Բ մասին։ Նթէ չէր ուզուեր երկին ծաւալը
բազմաթիւ հատորներու բարձրացնել, կարելի չէր ասոնց մասին ալ նոյն ընդարձակու-
թեանք ձառել։ Սակայն եւ այնպէ՛ս կարեւոր ամէնէնտեղ չեն մոռցուած։ Թէ՛ այս մասին
եւ թէ բովանդակ գործոյնի մէջ յատուկ խնամք տարուած է իւրաքանչիւր պատշաճ տեղ
զետեղել նոյն նիւթոյ մասին ճառող ամէն ծանօթ կարեւոր գրականքները։ (մատենագի-
տական բաժինը)։

Առ այժմ մնալոյ տակ է Ա. մասն, որուն լոյս տեսնելն հոգը Հռւշնար նաեւ Բ. մասը
Հանգուցեալ մեղինակին կողմանէ երկու մասունքն ալ լրակատար պատրաստ են։ Սը մնան
միայն Հրատարակելի նոր Եւրոպական քննութեան ըստ պիտոյից, Գործն՝ ինչպէս նիւթն իսկ իւր պա-
հանջէր, գրուած է նախնեաց լեզուաւ։ Այս պատճառու նոր Եւրոպականքն ալ նոյն

լեզուաւ են, որ եւ անհրաժեշտ էր՝ գործոյն միաձոյլ ամբողջութիւնը չխանգարելու համար։
Կը դնենք հոս Հեղինակին «Եռաշաբաթան», ճաշակ մը տալու համար գործոյն, բայց մանաւանդ այն պատճառաւ՝ որ ընծայական մըն է Հեղինակէն ուղղուած հայ լեզուի եւ գրականութեան հիմնադրոց Սահակայ եւ Մեարոպայ, եւ անոր վերանորոգելին՝ Մխիթարայ Արքահօր։

* * *

Ամենքին որ միանգամ մտազոյնս միտ երեսլ ընդ յառաջադիմութիւն այժմեան հայերէն դպրութեանցս նայիցին, յայտնապէս իսկ տեսանեն զնորն ժամանակ կամ գրադարձութիւն որ եին ծագեցաւ մերում լեզուիս առաւելապէս ի 40* եւ աւելի եւս ամաց հետեւ եւ այսր՝ ի ձեռն նորոց ինչ հետազոտութեանց ի լեզուին լինելոյ։ Ոսկի դար հայոց բարբառոյն — որ յետ մի անգամ ի փոշոյ աւերակացն յորս թաղեալն կայր դարս իրբեւ չորեք տասան՝ կ'անկոյ եւ զոյս հասարակաց վայելելոյ, անհնարին գեղովն իւրով ամենեցուն զովքիւ եւեթ էր եւ սքանչելի՝ նա բնաւ եւ անմատոյց իսկ, — սորիմք հետազոտութեամբք սկսաւ նախանձելի եւ ցանկալի եւս լինել, եւ բազումն եգիտ իւր աշակերտաւ, եւ (թէ համարձակ իցէ ասել) նմանողս եւս ճարտարս ի սակաւ ժամանակի։

Այլ որպէս ամենայն ինչ որ նորաձեւս ինչ նորագոյն կերպարանս բարձեալ բերիցէ, ոչ ամենեցուն յամենայն ժամ անդէն ի սկզբանն հաճոյ թաւի, այսպէս եւ այս հետազոտութիւնք, իրբեւ նոր՝ ինչ իրք, ոչ որպէս պարտն եւ արժան էր՝ ամենեցուն պիւրաւ ընդունելի լինէին. այլ բազմա՝ մանաւանդ թէ ամենեցուն իսկ բաց ի սակաւուց, հարկ իմն թուէր ընդ նոյն քննութիւնն բախել բանիւք եւ գրովք։ Արդարեւ չէր ինչ պարտաւելի՝ բարովք նախանձ ունէլ եւ չափ թոյլ խանգարման սպրդել մտանել ի լեզու. բայց չէր գովութեան՝ առանց հաւաստեաւ ի վերայ հասանելոյ մտաց խաղաղութեան՝ վճիռ հատանել, եւ ամենեցեալ ստուարացուցանել՝ վասն անպատեհ գալլոց կարծիս ցուցանելոյ, եւ ի հրապարակագոյժ արկեալ դարովել։ Ապա հարկ էր այնուհետեւ եւ քննիչ կողմն իրաւանց իւրոց հետազոտութեանցն պաշտպանել, եւ առաւելութեանց ոսկեղէն դպրութեանցն գորոց զհետն երթալը, ջերմագոյնս՝ այլ ըստ պատեհի իմն եւ աստ անդ վերադուպէս ըստ տեղոյն եւ մեծաւ մեղմական պզօնութեամբ, ջատագով մտանել։ Այսպիսի փոփոխ մրցութեամբք այն իմն վճարեցաւ, զոր ոմն ուրեմն ի մերոց սեպհականաց բարբառեր թէ՛ «Երբեք» ճշդիւ մրցութիւնք լինիցին՝ գիւրաւ զայսոնութիւն ճառիցն յանդիման կացուցանիցին»,՝ քանզի սորիմք լինէր այնուհետեւ բազում կարճեաց որ այլազոյն ի սկզբանն կարծէին, սակաւիկ ինչ փոփոխել — ոչ յեականն ինչ այլ ի չեական —, եւ նորոց եւ հաստատուն տեղեկութեանց ի վեր երեւել եւ այլովք եւս ճշդագունելու հաս-

* Այժմ իբր ի 60 ամաց հետեւ։

1 Զոր օրինակ է տեսանել ի մտտեանս «Բառառայ խոսք» — «Ներդաստ վաղը» — «Հապկինեայ երգեր» — «Կիկերանեայ վան յճրութեան» եւ «Վասն Բարեկամութեան» — «Վաղարշ Գործք» — «Քսենոփանեայ խրատք» — «Հարտաբախտութիւն» — «Աւանկինեայ Մտածութիւնք» — «Երեսնամարան քահանայիցի թող զայլն բազումն (Վ ինն. աղ. Մխիթ. 1841 — 1852...)»։ Եւ որ այն հայ բանասէր իցէ՝ որ ոչ նշմարելի է դոսա զճարտար նմանութիւն մտտեանաբանութեանց Ոսկեղէն ժամանակին յառակ աստիճանովքն, ընտանի իմն վայելութեամբ եւ աշուսական ինքնութեամբ առանց բունազգոսին պատմականաց։

2 Եւր կամ զայն կոչեմք։ որ յառաջն չգոյր ի

միջի՝ եւ յօրինեցաւ, կամ որ խափանեալ էր՝ եւ միւս անգամ եւ երեսնեալ, կամ որ կայրն եւ չէր խափանեալ՝ այլ ի նոր ինչ կարգս եւ ի յօրինումութիւն եկին՝ իոյ հիւ զայն անուանելն՝ որ ժամանակաց ինչ յառկութեամբ երկրագոյն իցէ։ Արդ չիցէ պարտ զարմանալ ընդ այնոսիկ՝ որ զհետազոտութիւնս զպատիկ նոր կոչեցին եւ զհետազոտիչն նորասէրս բամբասիցին. զի ըստ որոց օրինակաց եւ նկատիցն հետազոտութեանցն նշխար՝ հին մանաւանդ գտանին, եւ ոչ նոր. ուստի եւ զխուզարկուն՝ հնասէրս մանաւանդ քան թէ նորաւորուն պարտ էր կոչել, եւ յարգել եւս, զի հնքն որ մուտցեալ իմն թուէին՝ եւ գրոյնքան. մեծարոյք եւ շայկանք լինին։

3 Եզնիկ, 35։

տատել, որովք եւ անդէն ի նորում յայսմ ժամանակի պէսպէս եւ ազգի սղգի շրջանք ժամանակի (եթէ արժան իցէ ասել) ի յայտ գային, եւ զնախաւոր զարագ արագ զլան-կարծազուտ զհետապօտութիւնն յերկրէին: Ըն մինչ զեռ աստի այս քննութիւնք եւ միջութիւնք յառաջ մատչէին, անտի սկիզբն լինէր բազմազ մատաղական մտաց ընդ նոցին քննութեանց հրահանգն ելանել մեծաւ փութով եւ բազում հոգաբարձութեամբ եւ երկայնաձիգ ժամանակօք, այլ միանգամայն եւ բազմապատիկ տոհմականօք վատասկոցն ծաղկաւէտ պտղալից պսակեալ:

Իրբեւ դադարէին առ անգամ մի ամենայն յուզմունք հակառակութեանց, եւ քա-կէին կամ զըզուէին իմն դժուարութիւնքն, եւ ընդդիմակաց կողմն որպէս թէ հաւանէր եւ կամ յանձն առնոյր կամ լռէր, եւ նքօք եւ վասն նոցին բազում ինչ բանք են վար-դապետութիւնքն հաստատեալ պնդէին կարգէին յարդարէին. ապա այնուհետեւ խոր-հուրդք ի միտս ոմանց անկանէին ձեռն ի գործ արկանել՝ զփորձ առնուլ զհանդէս տես-նել՝ զկիս ինչ առանձինն վասն սոցին իրաց կարգել, զոր դիտեաց ինչ որ եւ կամ ուսաւ՝ տալ ի մատենի եւ հնարել գտանել հայթայթման որովք՝ որ ցանկանայցենն, նսխան-ձաւոր զպրութեանց ոսկեղէն ժամանակին մարթայցեն լինել: Այս խորհուրդք սկիզբն ետուն առնել ճառիցս որ առաջի կան, որում եւ ՓՈՐԶ անուն կոչեցաւ յառաջնութիւն՝ առ ի կասկածելոյ եթէ երանիցէ ի դուռն եթէ չեւանիցէ:

Արդ այսր փորձոյ կամ մատենի, որպէս յայտ յասացելոցս է, ոչ այլ ինչ կատարած առաջի կայ՝ բայց միայն զի

Նախ. դարան մի կամ տեղի սովաւ յօրինեսցի, իրբեւ խորշս խորշս գործեալ, ուր ամենայն ինչ որ ինչ երբեք երբեք զմտաւ ածիցի կամ խօսիցի զեզուէ ոսկեղէն զպրու-թեանցն կամ զոր ուրուք ուրուք աստ անդ գրեալ կամ նշանակեալ իցէ՝ աստէն ի սմին վայրի ժողովեալ ամբողջիցի. ուստի ապա մարթ իցէ մարմին մի ողջոյն ի բազում ի պէս-պէս յօրուածոց աստի յօրինեալ կազմել եւ զբազում այլեւայլ վարդապետութիւնն ի կարգս եւ ի կանոնս յարարել. որով եւ արդեամբք իսկ մատենն մի առանձինն յօրինեսցի զամենայնէ՝ որ ի լիզու անդր ոսկեղէն ժամանակին պատշաճիցի, եւ որ ինչ նորագիւտք ի լեզուի անդ նշարիցին՝ մի ի ծածուկ յանկեան ուրեք թագուցեալ կայցեն եւ ընաւ մո-ռացին իսկ ժամանակաւ կամ զոր ասացն ինչ որ՝ եղիցի իրբեւ զասացեալ՝ «օղոյ առեալ տարապարտուց թուուցեալ»:

Երկրորդ անգամ. զի ամենեքին ուսանիցին մի ԳԻԼԵՆ այնմ որ պիտոյն է. եւ մի այլ իւրաքանչիւր բունադատեսցի միայն առանձինն սկիզբն առնել զամենայն նորոգ ուսանելոյ, որ նախ զի ոչ ամենեցուն է եւ ապա բազում ջանից եւ ժամանակաց կարօտ. եւ դարձեալ զի առանձինն վասն անձին միայն լինիցի, ուստի եւ առանց ինչ հաստատութեան եւ յա-ջորդութեան:

Երրորդ. սովաւ եւ այն իմն վճարեսցի, զի որ ինչ մինչեւ ցայժմ հակառակ այսց իրաց յոմանց ոմանց գրեցան «ուղղակի», կամ «անուղղակի», այնմ ամենայնի ի սմին մա-տենի՝ «անուղղակի», իմն բայց հիմաւր առնիցի պատկարանի. որում չէր իսկ մարթ լինել՝ մասն մասն ինչ աստ անդ գրելով վարկպարագի. մանաւանդ թէ ոչ սակաւ ինչ վնաս գործի այնու բազմաց, որոց չկարացեալ յագենալ թերակատար պատճառօքն զորս ի մէնջն ընդունիցին, անդազոյն այնուհետեւ պաշտպան կայցեն ընդդիմակաց կողմանն. իսկ յՊԵՂ-դակի, ն գրելոյ այն վտանգ ի վերայ կայ՝ զի յորժամ հակառակ կողմն ոչ դադարիցէ տալ մեզ պատասխանի՝ թէպէտ ճշմարտութեամբ թէպէտ ոչ, մեզ հարկ լիցի հրաժարել ի

տալոյ պատասխանի վասն օգտի, եւ ծաղը եւ ծանակ զմեծարոյ մատենագիրս ոսկեղէնն դարու կացուցանել, եւ գործ փասակար մերոց հայրենի դպրութեանցս գործել:

Զորորդոք. զի յորժամ ոչ մեղապիր ինչ լինելով ընդդիմակաց կողմանն եւ ոչ թշնամանելով ինչ եւ արհամարհելով զպատճառան, այլ միայն մեղմով պատճառք ընդ պատճառացն փոխանակ հատուցանիցի եւ ցուցցի թէ որ անպատեհ հոլթիւնքն կարծին չեն անպատեհ հոլթիւնք, թերեւս եւ մեծարոյ արքն ուսումնասեղք ընդդիմակաց կողմանն իբրեւ ճշմարտութեան մտաց մերոց քննութեանցս ի վերայ հասանիցեն, այնուհետեւ ոչ ընդդէմ ինչ ոգորդիցին, եւ ոչ այնպէս անպատեհ, որպէս կարծենն, համարեցին: Իսկ եթէ դարձեալ չլինիցին քննութիւնքն ընդունելի, գրեւ զրեցեն՝ այլ ճշդիւք, որով եւ ճշմարտութիւնն չահեսցի. եւ այնպէս վիճմունքն եւ մաքառմունք ոչ յամօթ ինչ լինիցին վիճելեացն. զի պարտ իսկ է ամենայն ումէք՝ որչափ ձեռնհասն իցէ, չտալ երծման մօտ ի լեզուն, ուր կարծիցէ թէ գոյ երծումն, եթէ միայն իբրեւ իմաստուն առ իմաստունն տայցէ զհաւատութիւնն. քանզի եւ ոչ զայն ասիցիմք եթէ զամենայն զոր մէջ առնեմք՝ բարեք առնիցեմք, կամ թէ չլուցէ ինչ ամենեւին զոր չիցէ մարթ սոգտանել, քանզի սխալել մարդիկոյն իմն է. բայց այլ այն է ի սկզբունս իրիք սխալել, եւ այլ այն՝ ի միւսմ ինչ իմիք սկզբանն. նմին իրի իսկ զվիպակ ինչ կամ անպատեհ, եթէ ազդ ինչ ուստեք մեզ լինիցի, կամ մէջ մեզն յանձանց՝ նոցին իրազեկ լինիցիմք, վաղվադակի յուղղել փութայցեմք:

Այլ — թերեւս ասիցէ որ յընթերցանելեաց անտի — զեւրոյ արդեւք զժամանակս զայս ի դէպ համարեցաւ այսպիսի նիւթոց՝ գրիչ ճառիցս. չտեսանելի եթէ որչափ այլակերպ են յառաջնոց ժամանակաց այժմ խորհուրդք ազգիս զեզուէն: Ապաքէն ի բազում ամաց հետէ ի միտ առ հայ մատենագրութիւնն թէ նորոգեալ բանասիրութիւն մեր ուրախ եղեւ արդարեւ ընդ յառնել միւսանգամ ի մեռելոց տոհմային մատենագրութեան հնով գրաւոր լեզուաւ, այլ այն ուրախութիւն հազիւ մի դար տեւեաց բաւեաց (1749—1840). յետ այնորից ցնծալ ցնծացաւ եւ նորագոյն բանասիրութիւն ընդ ընտրել զտեսանել Ռոսիոյնն դարու յայլոց դարուց, եւ սկսաւ նախանձ նմանելոյ առաջնոցն պէսպէս մատենագրութեամբք նովին հին լեզուաւ. սակայն եւ այս ցնծութիւն հազիւ հազիւ զկէս եւեթ միոյ դարու տոկացեալ (1840—1880), եւ ահա սկսաւ ամենեւին իսկ անհետ լինել հինն գրաբար ի միջոյ տոհմային մատենագրութեան՝ յաջորդեալ զնա նորն հայերէն գրաբար այս ինքն է գրաւոր-աշխարհաբար: Չայս չէր մարթ թէ չտեսանէր մատենագիրս. քանզի եւ արդեւք իսկ իրացն յայտնապէս ձայն բարձեալ գոչեն: Իսկ արդ վերնագիր արդեւք չիրմի մեռելոյն եւ մահարձան լիցի մատենան ի վերայ հնոց դասական՝ գրաբարին մեռելոյ: Ո՛չ ապաքէն զադարեալ ի կնիդանութենէ այնր գրաբարի՝ դասարեաց եւ ազգն է Գրեւոյ նովին լեզուաւ: Այլ ամենեցուն յայտնի է թէ կալ կայ ազգ առանց գրելոյ — որպէս եւ կայն իսկ Հայն ցղիւտ գրոյն — սակայն առանց խօսելոյ կալ ոչ կարէ. ուստի եւ Հայն ի զադարեւն գրել հայերէն իւրով հնովն բարբառով, միայր եւ մնաց կնիդանի ի խօսել, զոր ստիպեաց հուսկ ուրեմն հարկն՝ հարկանել եւ

1 Դասական (classique) անուանեալ կոչի ի ճառս յայտնիք ճին գրաբար լեզու հայ մատենագրութեան առ ընտրելոյ ի նորոց արդի հայերէնէ անտի. որ թէպէտեւ զադարեալ այսուհետեւ լինել միայն լեզու-ժողովրդեան՝ ամբարձեալ է այսոյ ի լեզու մատենագրութեան, այլ չէ ասկալին Գրեւոյ առ ի չգոյն գրութեան, այլ չէ ասկալին Գրեւոյ համբերն ազգին եւ

կիրթն ճաշակի բանասիրութեան ի մատենագիրն, որ անհրաժեշտ պիտոյ են ի դասականութիւն մատենագրութեան՝ յոր ներքաթ վերանալ երանել տակաւ արդի հայ մատենագրութիւնն: — Իսկ դասական մատենագրութեւք գնին յայսմ վայրի մատենագրութիւնք Գրեւոյ առաջնոցն եւ երեցագոյն թարգմանչաց, ոչ ինչ արհամարհեալ եւ զայլովք մատենագրութեամբք:

ի գրի: Եւ ահա աստի ել եկաց զօրացաւ այժմ աշխարհարար՝ լինել զարար կամ զբաւոր: Դսկ զԲԷԱ պիտոյ էր այսօր այդ աշխատութիւն վասն հնոյ բարբառոյն մշակու-
թեան՝ ուր նորա առաջի կայ ի մշակել:

Ասացուք: Եւ մեր կէտ նպատակի այն է՝ այդմ խնդրոյ եւ այլոց զոյնպիսեաց առնել պատասխանի ճառիւքս: Եթէ արդարեւ անուանին այն հինն զարար համարիցի մեռեալ եւ թաղեալ, ապա պարտ եւ պատշաճ է կանգնել նմին շինիմ հանդերձ վերնագրով՝ որ զծնունդ, զկեանս, զարգացիս, զպատահարս եւ զմահ նորա գոնեայ պատմեացէ առ յայսպն եկելոյ: Դսկ եթէ ոչ մեռաւ եւ թաղեցաւ, այլ կայ լռեալ՝ եղեալ շքով եւ զգուշու-
թեամբ ի պահեստի, ապա մարթ է եւ հարկ իսկ՝ օգտել ի նմանէ վասն առժամայն պիտոյց ազգիս մանաւանդ վասն նորոյ զրաւոր աշխարհարարի: Այլ այն թէ ուր եւ երբ եւ զինք վարիցի այսուհետեւ հինն զարար — թէ որպիսի ինչ մատենք պարտիցին եւ որպիսիք մարթիցին լինել նովին իջուաւ — կամ այն թէ զինքը ԴճճՆ Ոսկեգարեանն հայերէն չառնէ զհինն զարար՝ ցամաք եւ դժուարին աշխատութիւն, այլ հեշտական եւ դիւրին եւս — այսց եւ այլոց սոյնօրինակ խնդրոյ ի լռեմէս մարթիցին թերեւս ծառայութիւն հարկանել ճառքս, թէպէտ եւ ոչ քննական-փիլիսոփայական ոճով, այլ լոկովն եւ անպաճոյճ քերականական-բունասիրական ճանապարհաւ:

Ակցուք այսուհետեւ դնել կարգաւ մի բառ միօջէ զոր ինչ միանգամ ընդ ամս աւելի քան 40՝ յորմէ հետէ սկիզբն լինէր ճառիցս յայլելայլ ժամանակս եւ ի տեղիս, մարթ եղեւ նկատել կամ խորհել կամ ասել կամ ընթեռնուել ինչ վասն սոցին իրաց: Որով յայտ է թէ չունիմք ասել նոր ինչ, եւ ոչ զամենայն ի մէնջ. ուստի թերեւս բաղ-
մաց դէպ լինիցի զերեւանց ասացեալն կամ զնկատեալս ի ամա ընթեռնուլ. կամ որ ինչ ցիր աստ անդ՝ ոչ լայնաբոյնս ինչ՝ ոմանց ոմանց ի մէնջ՝ նշանակեալ էր, կամ հարեւանցի իմն եւ կողմնակի եւեթ յիշատակեալ՝ աստէն ի սմին ի մի վայր ժողովեալ եւ յայլ իմն պարարտագոյն եւ ի ճշգրտագոյն կերպարանս, որչափ մարթ էր, տծեալ տեսանել:

Ասեմք՝ «որչափ մարթ էր», քանից քաջ ի բաց հեռի եմք ի համարելոյ ի միտս մեր այնպէս թէ սովաւ հատաւ սպառեցաւ ամենայն որ ինչ ի հետագօտեւ, ի խորհել, ի կշռել եւ ի գրել կայր զերացս: Օ՛ն անդր, փարգաստ. ի մէնջ եւ անդր է խորհուրդ այդպիսի: Գիտեմք եթէ գեռ մթերք շատ կան բանասիրաց՝ խուզել զիջու, քննասիրաց՝ զմատենագրաց եւ զմատենագրութեանց լեզուիս, պատմագրաց՝ զպատմութիւնէ աշխարհին եւ զպրութեանն, փիլիսոփայից՝ ի խելամոռել զընդհանուր տեպեանց զպրութեանց եւ առանձինն զմերոցս, այլովքն հանդերձ. եւ եմք անկասկածք եթէ ժամանակն բազում ինչ վճարեցէ, զպական լցէ, զթերին կատարեցէ, որով եւ մեր ուրախութիւնս ընդ պատ-
ճառս տալ՝ լցեալ եղիցի:

Այլ յայսմ վայրի չմտիցի ինչ անդէպ այսպէս իմն ածել զմտաւ եթէ ոչ զոյգն ինչ արդեւք ցնծացեալ բերկրացին Արքն հոգիւնք հոգեկրօնք — Սահակ եւ Մեսրոպ — առաջին աւանդատուք եւ առաջնորդք անուականք հայաբարբառ հայերենախօս զպրու-
թեանց, իբրեւ հայեացին մտք ի ճառս եւ տեսանիցին ի ամա զերեւանց զբազմաձայն քրտունն, յետ չորեքտասան դարուց ժամանակաց ի վերայ անցանիւլոյ եւ միալոյ թաղեալ

¹ Որպէս Գարգաշեանցն հեղարարի ուսմանց, Վիեն. 1846, Սեպտեմբ. 24—46. եւ Թոռն. նշանցն «Հատենիք ընթերցուածք», Վիեն, 1866 եւ 1891—92, Թոռնեքան:

² Որպէս Այրտեանց «Արդի հայերէն», Վիեն. 1866, Կոնստանդնուպ. եւ «Քաղաքացիք ի նախնեաց», Վիեն. 1849, Այրտեանց:

ի մոռացութեան կամ յանտեսութեան, ընծայեալս ի լոյս՝ շքեղն վայելութեամբ, յարգեալս եւ գովեալս ի հայակոյտ ուսումնասիրաց:

Խնդասցէ ընդ սոսին եւ Հայրն Սէֆաֆեան տեսեալ զիւր աշխատութիւնն ընդ նորոգումն անկելոյ հայ դպրութեան՝ մշակեալս եւ պատկեալս յետ վարձանին իւրոյ, բազմապատիկ տումականօք ընդ երկնիւնքեան ժամանակս ի ձեռն իւրոց սեպհականացս:

Դոկ լիցէ՞ ըմբոն եւ ի դէպ անն ունել թէ եւ ազգն եւս համօրէն խնդակից ընդ խնդացողն ինիցի այնու՝ զի խնդան նոքա ընդ իւր իսկ սեպհական բարգաւաճանն. մանաւանդ այնու՝ զի սովին մշակութեամբ հնոյ դասական հայերէն լեզուի դիւրագոյն եւս յաջողեցի հայ ազգին պայծառացեալ ծաղկեցուցանել զիւր զարդի զընտանի բարբառ. — զաշխարհարար — զոր այնպէս ազնուագոյն ջանիւք ձգնի որ բոտ օրէ ամբառնալ ի լիզու մատենագրական՝ մինչեւ ժամանեցէ կատարել լինել նոյ դասական հայերէն լեզու:

Այլ այն իմն մանաւանդ քան զայն ամենայն ի դէպ է, զի եւ յանցեալն եւ որ յայժմեւս եւ որ ի յետոյն գալոց իցեն՝ ընդ այն միայն ուրախ լինիցին, զի սովաւ եւ ամենայնիւ Աստուած միայն փառաւորեցի, որ եւ յաջողեացն առաջնոց երանելի Հայրապետաց մերոց զգիւտ եւ զպայծառութիւն հայական դպրութեանց աստուածաճաշնորհ աստուածապարգեւ տուչութեամբն՝ որով եւ ծաղկեալ Հայաստան աշխարհ եթէ ի հաւատս եթէ ի քնացս վարուց կարգաց եւ եթէ՛ յուսմանս:

Հ. ԶԵՐԴԱՐԱՆ ՍՊԵՆՏԵՆ.

ՇՆՈՐՀԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Միաբանութեան հիմնարկութեան Զորքող Թորեկանին առթիւ բազմաթիւ յետադիւր եւ հետադիւր շնորհաւորութեանց եւ մաղթանաց առանձինն պատասխանեն անհնարին համարելով՝ այսու առ հասարակ կը յայտնենք մեր սրտագին շնորհակալութիւնն:

ԽՄԲ. «ՀԱՆԴԻՍԻ»,

Պարոն Առաքել Սարուխանեան եւ իւր բարեկամք ի Բագու՝ Միխիթարեան Միաբանութեան 200ամեկին առթիւ հետեւեալ առարկաները նուիրած են Միաբանութեան թանգարանին, որոնց համար խորին շնորհակալութիւն կը մատուցուի: Նուէրներն ասոնք են.

1. Սկիհ եւ մաղզմայ արծաթի, վրան հետեւեալ արձանագրութեամբ.
ԵԻՇՏԿ . ՕՐԴԱՆԱ . ՏԻՎԻԹԻ . ԲԻԶԻՋԻ . ԹԱԼՈՒՀԻ . ՎԷ . ԶԻՐԻՏ . ՕՂԼՈՒ . ԿԱՄԱՊԻՏԻՆ . 1788
2. Թաս արծաթի հետեւեալ արձանագրութեամբ.
ԶԻ ԺՈՒ ՏԱՆՈՒԹ . ՈՐԴԻ . ԳԷՈՐԳԻ . 1768
3. Իւզանկալ երեք հայկական պատկեր փայտի վրայ նկարուած:
4. Արծաթեայ 2 զոյգ զոյգ կողք (փառակազմ զրբէ մը հանուած) Բրիտտոսի խաչելութիւնն ու յարութիւնը ներկայացնելով:
5. Երեք արծաթի փորձ խաչ:
6. 142 հատ հայկական դրամներ, այսինքն 128 հատ Լեւոն Բ. — 6 հատ Հեթում Ա.
— 6 հատ Լեւոն Գ. — եւ 2 հատ Աւչին:

Թանգարանապետ Հ. Ռ. Վ. Պարոնէ:

